

PALEO- AKTUEEL

7

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1996, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: opgraving aan de Minnemastraat, Leeuwarden

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen

mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0632 7

PALEO-AKTUEEL

7

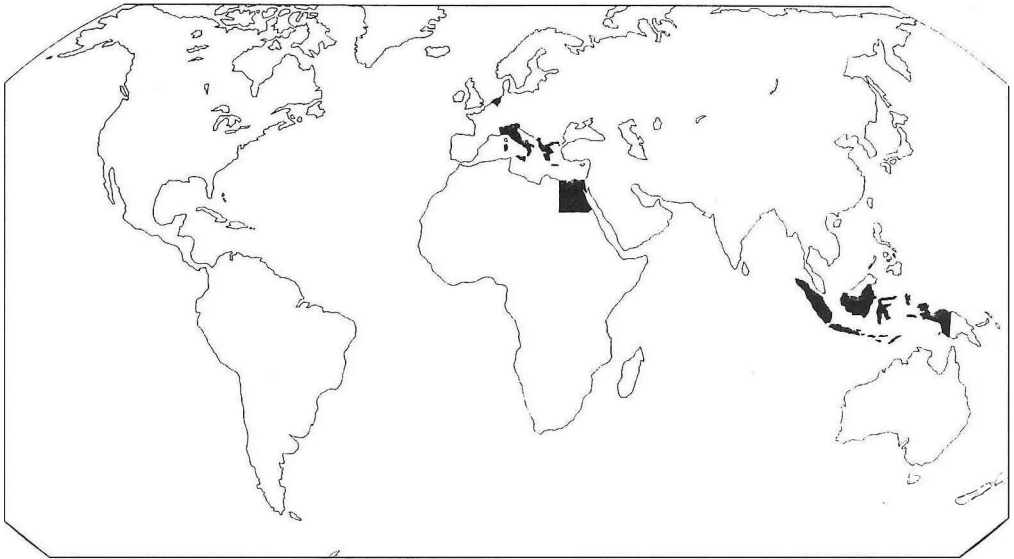
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

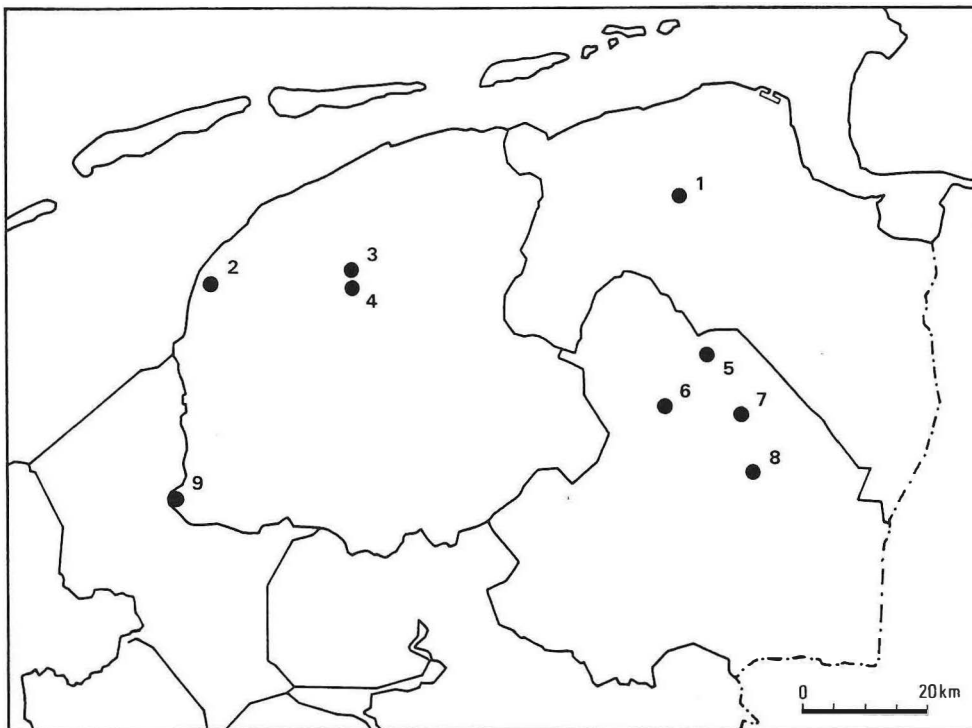
Vakgroep Archeologie

Groningen, 1996

In deze aflevering: Egypte, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Bedum; 2. Wijnaldum; 3. Leeuwarden; 4. Goutum; 5. Schipborg; 6. Peelo; 7. Gieten; 8. Borger; 9. Stavoren.

INHOUD

VOORWOORD	8
D. STAPERT Vuistbijlen: raadselachtige werktuigen uit de Oude Steentijd	9
M.J.L.Th. NIEKUS Het middenpaleolithische vondstcomplex van Nieuwegein (Utr.)	14
D. STAPERT Een veldarcheoloog te fiets: Jan Klaas Boschker (1935-1995)	18
D. STAPERT & G. BOEKSCHOTEN 'The answer is blowing in the wind': naar dynamische modellen van steentijdnederzettingen	20
L. JOHANSEN & D. STAPERT Compacte vuursteenconcentraties: werd er iets gemaakt of iets weggegooid?	25
J.M. PASVEER & G.J. BARTSTRA Naalden in de hooiberg. Verslag van een opgraving in Kria, de Vogelkop, Irian Jaya, Indonesië	30
R. BAKKER Op weg naar een nieuwe visie op de <i>landnam</i> ?	34
J. SCHONEVELD Een transhumance in Egypte	40
O.H. HARSEMA De bronstijd als spiegel voor modern Europa: gezochte vergelijking of gouden greep?	43
P.B. KOOI Nederzettingssporen uit bronstijd en ijzertijd op de Daalkampen te Borger (Dr.)	49
M.C. GALESTIN & M. KLEIBRINK Wijgeschenken voor de godin	52
O.H. HARSEMA Het dwarshuis, een eigen Noordwesteuropees bouwprincipe, en zijn betekenis	57
Y. DIJKSTRA, R. REINDERS, V. RONDIRI & S.J. TUINSTRAS De zuidoostpoort van Hellenistisch Halos	62

A. BAKKER & R. REINDERS	
Tetrdrachmen en tetrobolen; een muntvondst in Nieuw Halos	66
W. PRUMMEL	
Van beesten, bikkels en weekdieren: zes huizen in Hellenistisch Halos (Griekenland)	70
P. ATTEMA	
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (2): de Albano survey	74
J.M. BOS & A. JAGER	
Een terpzool in Goutum-Noord (Fr.): weer raak	79
D.A. GERRETS, A. HEIDINGA & J. DE KONING	
Over oude en nieuwe Friezen. De komst van migranten naar de terp Tjitsma bij Wijnaldum (Fr.)	82
J.M. BOS & J. ZIJLSTRA	
Middeleeuwse fibulae: Wijnaldum in Fries perspectief	86
P.B. KOOI	
Bedum (Gr.), wierde, veenterp, dijkdorp?	88
P.B. KOOI	
Huisinge, een erf in het middeleeuwse Peelo (Dr.)	91
J.M. BOS, Y. DIJKSTRA & J.P. DE ROEVER	
Minnemastraat, Leeuwarden (Fr.): de stadsterp Nijehove-Zuid	94
O.H. HARSEMA	
Het raadsel van de grote gaten van Schipborg (Dr.) na 75 jaar opgelost?	98
A. UFKES	
Archeologie en cultuurhistorie van de essen in de provincie Drenthe	103
J.M. BOS & G.J. DE LANGEN	
Vooronderzoek naar het blokhuis van Stavoren (Fr.)	106
J.T. ZEILER	
Een kalkoense hen en ander gevogelte uit Den Haag	110
H. BUITENHUIS & A.F.L. VAN HOLK	
Botten aan boord	113

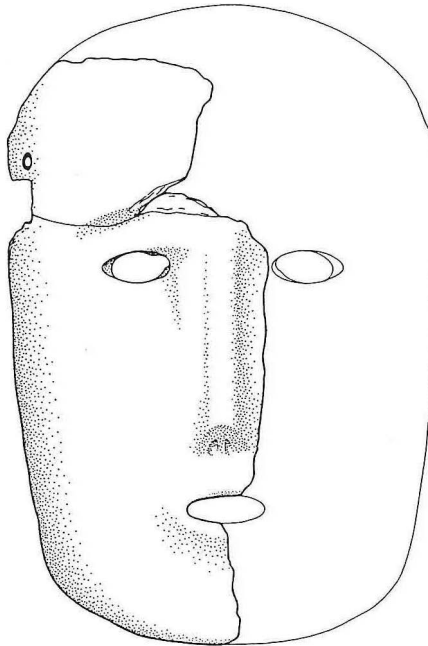
In deze zevende aflevering van *Paleo-aktueel* komen onderzoeksactiviteiten uit 1995 van de Vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen aan bod. Een gedenkwaardig jaar: onderwijs en onderzoek vergden het nodige improvisatietalent; de bibliotheek verdween in containers; kamers en collegeruimten moesten diverse keren worden ontruimd; verhuizers waren steeds druk in de weer. De gebouwen van het voormalige Biologisch-Archeologisch Instituut aan de Poststraat en de Broerstraat werden grondig verbouwd, om vanaf 1996 aan de Prehistorici en de Mediterraan Archeologen onderdak te bieden.

Het gebouw verloor zijn museumfunctie. Tentoonstellingsruimten werden verbouwd tot werk-kamers. In de tuin vonden ‘opgravingen’ plaats, samenhangend met de verwijdering van olietanks en vervuilde grond.

In 1996 kan de vakgroep groeien naar eenheid en zijn nieuwe gezicht laten zien. De afbeelding bij dit voorwoord toont het gezichts masker uit Middelstum in zijn nieuwe gedaante. Een voorwerp uit mediterrane traditie gevonden in een prehistorische context. Onlangs vond Ernst Taayke tussen de opgeslagen scherven van deze oude BAI-opgraving een bijpassend fragment.

‘Een nieuw gezicht’; een goed motto voor 1996.

Reinder Reinders

J.M. Bos en J. Zijlstra¹

Een van de aanleidingen tot de opgravingen bij Wijncaldum (1991-1993) was het bestaan van een daar eerder gevonden 'koninklijke' fibula (Besteman et al., 1993). Het is dan ook passend dat de fibulae die bij die opgravingen zelf zijn gevonden, in de eerste uitwerkingsgolf terecht zijn gekomen. Als in 1996 de eerste wetenschappelijke bundel Wijncaldum-artikelen verschijnt, zullen daarin de eerste 'fibula-artikelen' zijn opgenomen.²

Systematisch gebruik van de metaaldetector tijdens de opgraving heeft zijn vruchten afgevoerd, maar het heeft wel een nieuw probleem gecreëerd: hoe voorkomt men misverstanden?

Laten we dat toelichten aan de hand van het kleinste type schijffibula dat we kennen (fig. 1). Het gaat om een bronzen schijfje, met aan de achterzijde een ijzeren naald; de voorzijde vertoont twee concentrische cirkels, waarbinnen een dunne laag email is aangebracht. De gemiddelde diameter is 11 mm. In de Duitse literatuur staan ze bekend als *Nabenemailscheibenfibeln*.

In zijn in 1993 verschenen proefschrift *Karolingisch-ottonische Scheibenfibeln des nördlichen Formenkreises* heeft Frick ook dit type voor Noordwest-Europa geïnventariseerd, waarbij hij 11 exemplaren wist te traceren, waarvan 3 uit Friesland (1 uit Wijncaldum). Bij de recente opgravingen werden 2 nieuwe exemplaren geborgen.

Bij de uitwerking van grote opgravingen als deze wil je graag vergelijkingsmateriaal hebben: je moet je vondsten en bevindingen een context geven. Gelukkig is het gebruik van een metaaldetector niet beperkt tot opgravingen: vele de-

tector-amateurs schuimen de bouwvoor van de Friese terpen af (Zijlstra, 1991). Dat gaf ons de mogelijkheid de Wijncaldumer fibulae af te zetten tegen een algemener patroon. De combinatie van Frick met de opgravingsvondsten bracht ons op 3 Wijncaldumer exemplaren op een totaal van 13. Je zou voorzichtig kunnen gaan denken dat Wijncaldum misschien wel het productiecentrum van dit type fibula geweest is. Betrek je dan de door detector-amateurs gevonden fibulae uit Wijncaldum erbij, dan lijkt dat bijna zekerheid te worden: dan kom je op 15 Wijncaldumer exemplaren op een totaal Noordwesteuropees bestand van 25.

Dankzij de goede samenwerking met de bewuste detector-amateurs wisten we echter dat het publiceren van alleen deze getallen bewuste misleiding zou zijn. We ontkwamen er niet aan de Wijncaldumer resultaten in een breder perspectief te plaatsen, en besloten om als nieuwe context de gehele provincie Friesland te nemen (in praktijk betekent dat: het Friese terpengebied). Vele detector-amateurs stelden hun verzamelingen voor onderzoek ter beschikking, en de verhoudingen bleken inderdaad anders te liggen. De tussenstand in 1995 werd nu dat Wijncaldum 15 van totaal 110 Noordwesteuropeese exemplaren heeft opgeleverd. Dat is nog veel, maar er is geen directe aanleiding het productiecentrum in Wijncaldum te zoeken: er zijn vindplaatsen met meer vondsten.

Een kleine berekening leert dat Friesland nu 100 van de in totaal 110 Noordwesteuropeese vondsten heeft voortgebracht. Een typisch 'Fries' type dan?

De *Nabenemailscheibenfibeln* vormen geen uitzondering. Onze inventarisatie, die nog niet is afgesloten, leverde ver over de 1500 fibulae uit volksverhuizingstijd en middeleeuwen op. Op verspreidingskaarten van fibulatypen zal Friesland na de publicatie van dit bestand een prominente plaats innemen. Waaraan heeft die provincie dat te danken? Zijn er elders ook stuwmeren van onontsloten materiaal?

Fig. 1. Zogenaamde *Nabenemailscheibenfibeln* uit Friesland (tek. J.M. Smit, *Archeologie*).

Het is niet zo dat in Friesland meer wordt gezocht dan elders. De meest waarschijnlijke verklaring heeft te maken met de aard van de vindplaatsen. Het Friese kleigebied wordt gekenmerkt door bewoning op terpen. Van de ijzertijd tot in de 12e-13e eeuw, de periode dat fibulae vooral in zwang waren, waren de terpen de enige nederzettingen. Het is daardoor in Friesland niet moeilijk te weten waar je moet zoeken. Veel afgegraven terpen, terprestanten en bewaard gebleven terpen zijn bovendien in gebruik als akkerbouwgrond. Door de erosie die dat met zich meebrengt, reikt de ploeg elk jaar iets dieper, waardoor elk jaar nieuwe archeologica in de bouwvoor terecht komen. Laten we dus maar heel voorzichtig zijn bepaalde typen 'typisch Fries' te noemen. Dat soort uitspraken zal misschien wel mogelijk worden als de Friese bronnen en die van andere gebieden gepubliceerd zijn.

Bij de publikatie van het Friese materiaal zullen we ons terughoudend opstellen. Als voorbeeld kunnen de kleine gelijkarmige fibulae dienen. De tussenstand bij de inventarisatie van deze groep was eind 1995 167 exemplaren uit Friesland. Daarvan zijn 34 typen slechts vertegenwoordigd door één exemplaar, en 13 typen door 2-5 exemplaren, terwijl er één type is dat vertegenwoordigd is door 57 exemplaren (fig. 2). Uit de literatuur is tot nu toe één exemplaar van dit type van buiten Friesland bekend. Gezien de aantallen mag dit type wel 'geliefd in Friesland' worden genoemd, maar het gaat vooralsnog te ver om te spreken van 'een typisch Fries type'.

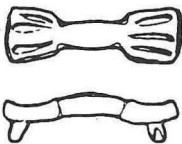

Fig. 2. Gelijkarmige fibula van het besproken 'Friese' type (tek. J. de Koning, *Archeologie*).

Het zal niettemin duidelijk zijn dat systematische inventarisatie van fibulae en andere metalen voorwerpen spannende analyses mogelijk maakt op bijvoorbeeld chronologisch, demo-

grafisch, kunsthistorisch, maatschappelijk en economisch gebied, dankzij de indrukwekkende aantallen 'piepvondsten'.

Summary

A catalogue of over 1500 unpublished early medieval brooches from the province of Friesland will be published the coming years, in a series presenting the results of the 1991-1993 Wijnaldum excavations. The first volume will appear in 1996.

Noot

1. Jan Piebengawei 51, 8915 DC Leeuwarden.
2. Een eerdere versie van dit artikel verscheen in *Madoc* 1995.

Literatuur

- J.C. Besteman, J.M. Bos & H.A. Heidinga, 1993. *Graven naar Friese koningen. De opgravingen in Wijnaldum*. Franeker².
- H.-J. Frick, 1992/1993. Karolingisch-ottonische Scheibenfibeln des nördlichen Formenkreises. *Offa* 49/50, pp. 243-463.
- J. Zijlstra, 1991. Finns fibula? Belangwekkende vroeg-middeleeuwse vondsten te Wijnaldum. *Westerheem* 40, pp. 51-62.